

Shabelna O.

The artistic interpretation of Taras Shevchenko's images in creativity of Vasyl Symonenko

The artistic interpretation of Shevchenko's types in the works of V. Symonenko is researched in the article. It also reveals Shevchenko's motif in the poetry of the 60's. The article emphasizes the related subject matter of both creators' creative work. They are creators of Ukrainian national acknowledgement. The article emphasizes attention on the role of poetry of those days in the focus of political persecution.

Key words: 60's, T. Shevchenko, V. Symonenko, historical and literary process, Kobzar, national spirituality, the ideal of the fighter, reminiscences, patriotic lyric poetry.

УДК 821.161.2-82.091ШевченкоТ.

**Т. Сивець, асп.,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка**

КОНЦЕПТУАЛЬНА МОДЕЛЬ ТВОРЧОСТІ У ТАРАСА ШЕВЧЕНКА ТА ПРОПОВІДНИЦЬКОМУ ДИСКУРСІ КИЇВСЬКОЇ РУСІ

У статті досліджується структура базових концептів, які утворюють концептуальну модель творчості у двох різних ментальних картинах світу. За основу для компаративного концептуального аналізу середньовічної платформи взято творчість Якова Мниха, Кліма Смолятича та Володимира Мономаха, а романтичної, відповідно, – тріптих Тараса Шевченка "Доля. – Муза. – Слава".

Ключові слова: дискурс, концепт, концептуальна модель, ментальна картина світу, середньовічний світогляд, романтичний світогляд.

В межах певної естетичної платформи та історичних умов завжди існувало поняття канону і авторської інтерпретації. По суті, це проблема традиції та новаторства на будь-якому синхронічному зрізі історико-культурної доби. Те, що література Київської Русі окреслювала поняття канону як данину визначальним християнським концептам та суворим дотриманням жанрових характеристик, лише підтверджує факт циклічної актуалізації проблеми. Відтак, постає питання: чому певна історико-літературна доба формує особливий інвентарій художніх форм і стильову доміную, а література постмодернізму тяжіє до еквівокативності жанрових форм, а точніше – їх сублімації. Безумовно, з приводу визначення літератури постмодерну в аспекті культурного значення (особливо українського здобутку) точаться дискусії, проте ніхто не сумнівається, чим була мистецька книжна спадщина Середньовіччя чи ліро-епічний доробок Романтизму. За словами В. Карасика, містком до виходу на "концептосферу суспільства", а, зрештою, і на

культуру – є сам концепт, що тлумачиться вченим як "ментальне утворення в свідомості індивіда"[5, с. 93]. Дослідники в галузі когнітивного літературознавства мають дещо відмінні визначення концепту, але ніхто не заперечує його співмірність із одиницею культури, в якій криється колективний досвід. Під час творчого акту він виринає у імагінативній свідомості автора, прибирає особливостей метафоричного експлікування в ейдетичному наповненні твору і стає вже здобутком індивіда.

Мета розвідки – представити концептуальну модель творчості в двох культурних кодах української літератури, а саме – Середньовіччя та Романтизму, обравши за основу взірці проповідницького дискурсу та поетичну квінтесенцію авторської саморецепції у триптиху Тараса Шевченка.

Актуальність дослідження обумовлюється посиленням інтересу до методів когнітивного літературознавства. Так, поєднавши компаративний та концептуальний аналіз, ми спробуємо довести подібність структурних компонентів мистецького акту на теоретичних засадах та подати інваріантну варіантність феномену творчості у віддалених за темпоральними параметрами ментальних картинах світу.

Звичайно, **новаторським аспектом** статті є спроба порівняти не окремі подібні образи чи репрезентанти художньої тропіки в тканині тексту, а визначальні концепти із феноменологічним спрямуванням авторської інтенційності. Важливо відзначити, що доведення чи спростування подібності прямо залежить від культурних візій кожної історичної доби. Тому концепт як утворення об'єктивної реальності щонайкраще сприяє аналітичному пошуку канонічного через індивідуальний погляд метафоричного інструментарію суб'єкта.

Р. Шепард, даючи визначення когнітивістики, акцентував увагу на певній системності презентації знань та одержання інформації. Наука досліджує найбільш загальні принципи, які керують ментальними процесами [11]. Відтак, когнітивне літературознавство апелює до систематизації епістеміологічних моделей, в кожній з яких виокремлюється в межах культурного коду рецепція дійсності автора, сам текст як тло зашифрованих метафоричних ключів виразника доби та позиція реципієнта, який дешифрує загальні закономірності культурного процесу через авторські тексти та власний досвід.

Як зазначає дослідниця О. Сліпушко, "образ середньовічного автора визначається кількома чинниками, головними серед яких є вплив вимог жанру, історичні обставини, індивідуальність книжника та теоцентричний світогляд, коли всі феномени життя бачаться та оцінюються з позицій християнства" [9, с. 274].

Якщо зацентрувати увагу на мотивацію написання "Похвали князю Володимирі...", ми побачимо що Яків Мних аргументує своє бажання написати подібний твір досить ґрунтовно. Авторитети – апостоли, учителі, які передають сакральне знання від Ісуса. Апостоли лишають настанови своїм послідовникам – поширити християнські істини. Апостол Павло – Тимофію, Лука – Феофілу. Настанова апостола Павла – "передати здібним людям", які б могли навчити далі, отже, із даром до слова, котрі будучи натхненні самі, можуть надихати інших. Лука мав на меті передати достовірний досвід від початків, бо багато хто почав писати оповідання. Момент художньої вигадки нівелюється, апостол прагне реалістичної основи. Яків згадує, що потім про багатьох святих мучеників почали писати житія : *"Ось так і я, убогий чернець Яків, чув від багатьох про благовірного князя усієї Руської землі Володимира, сина Святослава і, дещо зібравши про многи добродієства його, написав і про синів його, славних мучеників Бориса й Гліба..."* [3, с. 354]. Тому Яків, хоч і називає себе убогим, але звертаючись до авторитетів двох апостолів, пише свій твір з кількох причин. Спробуємо припустити, що концепцію творчості будь-якого автора та будь-якої епохи формують, як мінімум 3 базові концепти – Доля – Натхнення – Слава. У ченця Якова вони розкриваються відповідно до історичних умов, індивідуальності та решти складників, які формують середньовічну ментальну картину світу. Яків мних – чернець, долучений до духовної ієрархії, тому місія Якова виправдана. Він виконує настанову апостолів, а отже, вважає себе таким, який може гідно передати відповідні знання іншим людям (розкриття концепту Долі). Маючи дар слова і натхненний попередниками, Яків залюбки пише агіографічні тексти (Житія Бориса і Гліба), а також чинить похвалу за достойні діяння князя Володимира. З огляду на те, що текст за жанром належить до проповідницької літератури, навряд чи твір писався на замовлення, як це відбувалось із літописами (Натхнення). Концепт Слави розкривається двоюко: з одного боку художні тексти пишуть, аби увіковічнити своє ім'я в континуумі історії, однак теоцентричний світогляд всіляко заперечував тяжіння до слави. Мета Якова – уславити діяння Володимира, а точніше через мудрі вчинки Володимира явити Славу Божу. Тому концепція святості в агіографічній літературі, концепція героїчного в літописній дотична і до концепції митця, який пише твір. Мета автора – увіковічнити достойні християнина вчинки і передати досвід наступним поколінням. Відтак, концепт слави, що стосується особи автора в середньовічній літературі постає в імплікованому вигляді, однак це єдино можливий спосіб відповідати канону представлення особистості не лише в жанрі проповіді, але і загалом в літературі доби Київоруської держави.

У своєму "Посланні" Клим Смолятич найширше розкриває погляд на концепт Слави в добу Середньовіччя. Він був призначений на митрополиту кафедру, хоча вів самотницький спосіб життя. В Посланні про це йдеться, адже він пише відповідь на дорікання Фоми, що якби міг уникнути слави (тобто влади), то з радістю би це зробив, але якщо є Промисел Божий, то йому несила упиратись людині. Будучи вченою людиною, Клим Смолятич знав не лише Святе Письмо, але і досконало античну філософію. Відтак, дар слова і призначення на митрополиту кафедру не було безпідставним (причино-наслідкові зв'язки розкриття концепту Доля).

Однак, Фома дорікає Климу, що той творить філософію, коли пише про Гомера, Платона і Арістотеля. Спосіб, у який творився жанр проповіді, міг реалізовуватись в усній та письмовій формі. Усний варіант простої (учительської) проповіді був необхідний для повсякденних настанов братії, новонавернених вірян, щоденної пастирської проповіді. Урочистий усний варіант виголошувався з нагоди великих релігійних свят, мав складнішу образну структуру, виголошувався, як правило, перед князівською елітою. На жаль, про творчу спадщину Кліма Смолятича доводиться тільки здогадуватись, проте у "Посланні ..." йдеться про те, що митрополит писав про античних філософів князю в листах, викладав свої спостереження, намагався розібратись в складних теологічних питаннях. Тому концепт Натхнення в Середньовіччі не доводиться співставляти із психологічним емоційним образотворенням в літературній спадщині Романтизму, і тим більше – встановлювати еквівалентні візії у Шевченка та руських книжників. Форма текстів говорила сама за себе – поезія ближча до спонтанного вияву емоцій митця, а проповідь ретельно продумувалась, епічна приналежність сприяла вираженості у підборі аргументів, які були обов'язковою складовою для переконання пастви в єдиноправильному шляху для культурного розвитку Київської Русі. Однак, ні Тарас Шевченко, ні руські скриптори не заперечували факт Божого осяяння, який був вкрай необхідний для визнання достоїнності в красномовстві.

Крім того, Клим дуже делікатно натякає Фомі, що він писав про античних філософів рідко, щоб розібратись в складних питаннях, і писав не Фомі, а князю. Тобто Клим, при всій повазі до священницького оточення чітко розумів, що не всі мають подібну освіту, не всі володіють даром слова, але прийнявши в серце християнські істини, однаково на шляху до осягання істини. Безперечно, люди, котрі приходили до монастиря, лишали колишнє життя за воротами храму, проте знання ніколи не буває зайвим, воно змушує аналізувати, порівнювати, синтезувати все те, що було пізнаним. Клим Смолятич після Вищої Магнарської школи просто

не міг спростовувати цінність знань, тому всіляко і наголошував на тому, що віра – це ключ до спасіння, але знання і розуміння – це те, що допомагає беззаперечно усвідомлювати необхідність духовного розвитку кожного християнина: *"Расматрѣй, любимиче, расматрѣти велит и разумѣти, яко вся состоѣтся, и сѣдержатся, и послѣваются силою божиею"* [8, с. 290]. І говорити про славу просто не мало сенсу.

Володимир Мономах, дотримуючись літературного канону, називає себе недостойним писати "грамотицю", однак, як і Яків мних, бажає передати свій досвід наступному поколінню: *"...се пишу поученьє вамъ възлюбленнии] и хрестѣяных людий дѣля, колико бо сблюдъ по милости своей и по отни молитвѣ от всѣх бѣдъ!"* [4, с. 34]. Свою творчість він оцінює достатньо критично, адже розуміє, що наближається смертна година, тому нащадки можуть сприйняти це як недолугість старечого мислення. Проте послідовність аргументів, заперечення авторських коментарів до Святого Письма, висновки із випадків власного життя нашоухують на думку, що Володимир Мономах не просто відчуває потребу написати аби-що. Князь продовжив культурну місію своїх попередників, був освічений людиною, тому і нащадкам заповідає вчити мови і дотримуватись Божих заповідей, як це робили його предки. Прикладом свого життя він доводить, що слава його як князя тільки тому поширилась, що він свято сповідував християнські настанови і зміг вижити в багатьох небезпечних ситуаціях.

За словами Т. Бовсунівської, Романтизм виявляє підвищену зацікавленість сакральним, при чому його цікавить кришталева святість цього сакрального, видобута з глибин Біблії як джерела будь-якої духовності [2, с. 37]. Таким чином, Романтизм за наслідуванням авторитету, як і доба Середньовіччя апелює до Святого Письма, а культурний код романтики формують за прикладом основних біблійних типів. Мотив сумніву та пошуку правди сприяє розробці "тематичних антиномічних пар", в тому числі пророка-юродивого, двійника та ін. На художньому рівні такі вагання втілюватимуть антитетичні образи, метафори контрастного співставлення.

Тарас Шевченко, пишучи про Долю, персоніфікує її і називає "другом, братом і сестрою". Відповідно, базовий концепт у погляді на творчість формується із фреймів родинних зв'язків, які так слабо відчував митець у своєму житті. Син кріпака – Шевченко не міг змиритись, що він – "сірома" приречений повторювати шлях таких самих "сіром", як і вся його родина. Тому момент "науки у п'яного дядя" було справжнім подарунком Долі, обіцянкою, що колись із них "будуть люди". Цікаво, що Тарас Шевченко, як і Володимир

Мономах, ґрунтовно осмислює свою творчість в триптиху наприкінці свого життя, за три роки до смерті. Але якщо книжники Київської Русі нівелювали свою особистість у зв'язку із дотриманням літературного канону проповіді й сповідування акту самоприниження як вияву покорі перед Вищими Силами, то Тарас Шевченко тримається тієї ж лінії з інших причин. Романтична традиція, яка потім змінюється на реалістичну у поета навпаки сприяє вивищенню творчого і особистісного начала. Проте автор на момент написання поезії (1858 рік) – духовно зріла особистість, яка пережила і переосмислила чимало. Фраза "Які з нас люди?" - це не докір Долі, а висновок про те, що всі досягнення у порівнянні із світовим надбанням – мізерні, а він як митець – лише намагався йти і нести "зерно правди". Ставши вільним, отримавши блискучу освіту, поет, однак не зрікається своєї приналежності до найнижчих верст населення і навіть дякую Долі, що та з ним не лицемірила, але провокувала до осягання своєї місії:

Ходімо ж, доленько моя!
Мій друже вбогий, нелукавий!
Ходімо дальше, дальше слава,
А слава — заповідь моя [10, с. 261].

Важливо відзначити, що знакові концепти, які творять апологію творчості – "Доля", "Натхнення" ("Муза") і "Слава" у поезіях Шевченка, з одного боку, презентують тринітарні відношення доцентрового зразка, а з іншого – іпостасна дескрипція кожної із складових сутнісно різняться не лише за рахунок тропічного інструментарію, але і рецепцією автора. Так, автор, звертаючись до Музи і Слави, називає їх Долею, отже доцентровість викликана усвідомленням себе як митця, котрий аналізує свою життєву місію і кульмінаційним моментом бачить передачу свого досвіду наступним поколінням через Славу. Цікаво, що Шевченко хоче "на себе подивитись", тобто здійснити авторецепцію. Очевидно, мотивацією слугує бажання вивести аксіологічну градаційність своєї творчості через ретроспективне споглядання.

Муза

Моя порадонько святая!
Моя ти доле молодая!
Не покидай мене [10, с. 262–263].

Слава

Мені, моя доле,
Дай на себе подивитись,
Дай і пригорнутись,
Під крилом твоїм любенько
В холодку заснути [10, с. 701].

З найбільшим пієтетом ставиться Тарас Шевченко до Музи. Концепт Натхнення твориться у поета винятково на метафорах та епітетах із позитивним спрямуванням, тоді як Слава постає то в персоніфікації "шинкарки", то "перекупки п'яної", то "задрипанки". Художній конфлікт посилюється особистісним проханням автора супроводжувати його до останнього подиху і Музу, і Славу. Помітно, що митець завдячує моментам творчого осяяння, з благоговінням згадує, коли творчість допомагала йому вижити в казармах, але тим не менше зізнається, що досі "чимчикує за Славою". Фреймову периферійність Музи формують образи матері, чарівниці, квітки, пташки, сестри Феба, зорі. Закономірно, що Тарас Шевченко співвідносить Натхнення з Божою іскрою, сприймає акт творчості як своєрідний катарсис, котрий "із казарми нечистої /Чистою, святою /Пташкою вилетіла..." [с. 264]. Тому не дивно, що автор говорить по сльози та святу воду, коли просить Музу його поховати. Асоціативно, ці образи зачіпають момент підняття звичайного "сіроми" до того, про який писав у засланні Василь Стус – "В мені народжується Бог...". Зауважимо, що хоча концепти Музи і Слави експлікуються у триптиху контрастно, проте вони, безсумнівно, вступають не у антитетичні відношення, а радше диспозиційні. Особливий стан під час творчого акту діє, як вербалізоване очищення в сповідальному таїнстві. За словами С. Балея, у творчості Шевченка "дума сама, із внутрішніх переживань і потреб викристалізовує психічний стан, який в інших людей може витворити стан, близький до релігійного" [1, с. 64]. А от визнання приходить, як солодке сп'яніння. Не дарма Тарас Григорович згадує абсолютно далекі один від одного куточки світу, незнайомих людей.

Таким чином, концептуальну модель творчого акту в Тараса Шевченка та руських книжників творять три знакові концепти: Доля – Натхнення – Слава. Культурний зріз історико-літературної доби Середньовіччя та Романтизму має свій набір периферійних фреймів та концептуальних метафор. Крім того, до них долучається біографічна особливість кожного із представлених авторів. Ю. Кравцова зазначає, що індивідуальна метафорична картина світу являє собою результат ментально-вербальної діяльності автора. Відбувається своєрідний процес "метафоричного моделювання об'єктивної дійсності на основі суб'єктивної інтерпретації" [6, с. 22]. Однак, С. Неретіна послідовно обстоює думку, що концепт – "достатньо суб'єктивний" [7, с. 30]. Отже, припущення, що концепти: Доля – Натхнення – Слава є знаковими в творчості митців виправдовується, проте спосіб представлення світоглядних позицій чітко зумовлюється культурним кодом доби і особистісними поглядами автора.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Балей С.* З психології творчості Шевченка/ С. Балей. – Черкаси: Брама, 2000.
2. *Бовсунієська Т.* Феномен українського романтизму. – Ч.2: Ейдетика. – К., 1998.
3. Історія релігії в Україні: у 10 т. – Т.1. Дохристиянські вірування; прийняття християнства/ За ред. Б. Лобовика. – К.: Укр. Центр духовної культури, 1996. – С.254–362 (Переклад С. Бондаря).
4. Золоте слово. Хрестоматія літератури України-Руси епохи Середньовіччя IX–XV століть: у 2 кн./ [упор. В. Яременко, О. Сліпушко, передм. В. Яременка]. – Кн. 2. – К.: Аконті, 2002. – 784 с.
5. *Карасик В. И.* Языковой круг: личность, концепты, дискурс/ В. И. Карасик. – М.: Гнозис, 2004. – 390 с.
6. *Кравцова Ю. В.* Метафорическое моделирование мира в художественном тексте: семантико-когнитивний аналіз. – К.: Изд-во НПУ им. П. Драгоманова, 2014. – 320 с.
7. *Неретина С. С.* Тропы и концепты. – М., 1999. – 277 с.
8. Послание Климента Смолятича / Памятники литературы Древней Руси. XII век. — М., 1980. — С.282–290.
9. *Сліпушко О. М.* Еволюція та функціонування літературних образів у книжності Київської держави (XI – перша половина XIII ст.): Монографія. – К.: Аконті, 2002. – 416 с.
10. *Тарас Шевченко.* Зібрання творів: У 6 т. — К., 2003. — Т. 2: Поезії 1847–1861.
11. *Shepard R.* Mental Images and their Transforming / with L. A. Cooper/. – Cambridge, MA/ London, England: MIT Press. 1982.

Стаття надійшла до редколегії 11.03.15

Сивец Т.

Концептуальна модель творчості в Тараса Шевченка і проповідницькому дискурсу Київської Русі

В статті досліджується структура базисних концептів, які складають концептуальну модель творчості в двох різних ментальних картинах світу. Для компаративного концептуального аналізу середньовічної платформи обрано творчість Іакова Мниха, Кліма Смолятича і Володимира Мономаха, а для романтичної, відповідно, - триптих Тараса Шевченка "Доля. – Муза. – Слава".

Ключові слова: дискурс, концепт, концептуальна модель, ментальна картина світу, середньовічне світобачення, романтичне світобачення.

Sivets T.

Conceptual model of creativity of Taras Shevchenko and preaching discourse of Kievan Rus

The article investigates the structure of base concepts which form a conceptual art model in two different mental pictures of the world. The works of Iakov Monk, Klym Smolyatych and Volodymyr Monomah are chosen for comparative and conceptual analysis for the Medieval platform whereas the Romantic one is presented with triple poem of Taras Shevchenko - "Fate. – Muse. - Fame".

Key words: discourse, concept, conceptual model, mental picture of the world, the Medieval point of view, the Romantic point of view.